

Ravan HASANOV,
Izvršni direktor Centra za međunarodni
multikulturalizam u Bakuu

ISPRAVLJANJE povijesne nepravde

U 19. i 20. stoljeću odvila su se značajna svjetska događanja. Kao rezultat ruske invazije na Kavkaz početkom 19. stoljeća, etnička karta regije doživjela je značajne promjene. Nakon završetka Prvog svjetskog rata i Drugog svjetskog rata, u sljedećem stoljeću, karta svijeta dvaput je prekrajana. Raspad Sovjetskog Saveza kao velike supersile krajem 20. stoljeća doveo je do osnivanja 15 novih država. Kao rezultat toga, pojavile su se regije s rasplamsanim etničkim sukobima.

Etnički separatizam značajno je utjecao na nastanak tih sporova.

U daljnjem tekstu, kronološkim ćemo slijedom opisati etnička i politička zbivanja na području Kavkaza. Nakon ruske okupacije istočne Gruzije 1801. godine, kao i nekih sjevernih azerbajdžanskih kanata 1813. i svih tih entiteta 1828., etnički sastav Kavkaza znatno je izmijenjen zbog Armenaca preseljenih iz Irana i Turske. U skladu s Turkmenčajskim mirovnim ugovorom potpisanim

Prisilna deportacija Azerbajdžanaca iz Armenije. 1988. god.

10. veljače 1828., najnoviji sjeverni azerbajdžanski entiteti, odnosno Iravanski i Nahčivanski kanati, postali su dijelom Rusije.

Dana 21. ožujka, ruski car Nikola I. usvojio je dekret kojim je uspostavljena „armenska pokrajina“ koja je obuhvaćala teritorij Iravanskog i Nahičevanskog kanata, iako su Armenci u to vrijeme činili etničku manjinu u regiji. Prema rezultatima kameralnog popisa stanovništva provedenog u „armenskoj provinciji“ 1829.-1832., ukupno 57.266 Armenaca (10.631 obitelj) preseljeno je u provinciju iz Irana i Turske [1]. Nadalje, 359 sela naseljenih muslimanima uništeno je nakon Rusko-perzijskog rata (1826.-1828.) i Rusko-turskog rata (1828.-1829.). Osim toga, značajan dio lokalnog stanovništva je ubijen, dok su preostali stanovnici raseljeni. U tom razdoblju Armenci su živjeli u samo 62 sela od ukupno 1.111 naselja smještenih u blizini crkava u „Armenskoj provinciji“. Armenci preseljeni iz Irana živjeli su u 119 sela Iravanskog kanata i 72 sela Nahčivanskog kanata, dok su oni preseljeni iz Turske živjeli u 128 sela Iravanskog kanata, kao i četiri sela Nahčivanskog kanata. Pukovnik Lazarev, etnički Armenac u ruskoj vojsci, koji je nadgledao preseljenje Armenaca s teritorija Irana, napisao je da su Armenci dobili „**novu domovinu**“ u azerbajdžanskoj zemlji. Kao rezultat toga, 40.000 Armenaca iz Irana i 84.000 Armenaca iz Turske preseljeno je na Južni Kavkaz

Tlocrt Erevanske tvrđave. Izradilo ga je rusko vojno zapovjedništvo uoči napada na tvrđavu, 1827. god.

Zastava Erevanskog kanata, 18. stoljeće. Nacionalni povijesni muzej Azerbajdžana

1828.-1830. [2]. Nadalje, deseci tisuća Armenaca preseljeni su na teritorije bivših azerbajdžanskih kanata nakon Rusko-turskog rata 1877.-1878. U tom je razdoblju prvi put u povijesti broj Armenaca premašio broj Azerbajdžanaca na tom današnjem armenskom području.

Nakon armenskih nemira koji su se dogodili u Turskoj 1890-ih, oko 300.000 Armenaca preselilo se na Kavkaz. To je rezultiralo krvoproljećem u regiji. Iskoristivši proarmenski stav ruskih vladajućih krugova, Armenci su 1905.-1906. započeli politiku etničkog čišćenja uz upotrebu sile u područjima naseljenima Azerbajdžancima u nastojanju da postave temelje armenske države u Južnom Kavkazu. Sve u svemu, Armenci su počinili masovna ubojstva u ukupno 15 regija Južnog Kavkaza 1905.-1906., uključujući Erevan, Nahičevan, Sharur-Daralayaz, Novo-Bayazid, Echmiadzin, Alexandropol, Surmali, Šuša, Javanshir, Jabrayil, Zangezur, Ganja, Gazakh, Arash i Borchali, kao i sedam gradova: Baku, Erevan, Nahičevan, Šuša, Ganja, Gazakh i Tiflis. Tijekom masakra počinjenog u navedenom razdoblju na Južnom Kavkazu ukupno je devastirano 286 stambenih naselja [3].

Prema dostupnim procjenama, stambena područja naseljena Azerbajdžancima čine oko 200 uništenih sela i gradova [4]. Neka od tih stambenih naselja otad su trajno uništena. Tijekom tog razdoblja na Južnom Kavkazu stvorene su armenske enklave. Masovna ubojstva počinjena 1905.-1906. smatraju se dijelom armenske politike etničkog čišćenja koja se provodila u pokušaju stjecanja

*Zauzimanje Erevanske tvrđave od strane ruskih postrojbi.
Slikar F. Roubaud, 1893. god.*

nove zemlje za uspostavu države u regiji i početnom fazom tih nastojanja.

Nakon puča u Rusiji u studenom 1917., naoružani armenski vojnici i časnici koji su se borili protiv Turske na kavkaskoj bojišnici kao dio ruskih snaga počeli su se vraćati na Južni Kavkaz. Nadalje, oko 260.000 armenskih izbjeglica stiglo je u tom razdoblju na Južni Kavkaz s područja Istočne Anatolije, koju Armenci nazivaju „zapadnom Armenijom“. Uglavnom su našli utočište u Erevanskoj guberniji [5]. Armenske oružane postrojbe opustošile su 198 sela samo u Erevanskoj guberniji do ožujka 1918. i ubile oko 135.000 turkijskih muslimanskih stanovnika [6]. Cilj Armenaca koji su provodili etničko čišćenje protiv Azerbajdžanaca bio je uspostaviti takozvanu „Armensku državu bez Turkijaca“ na području Erevanske gubernije.

Neovisnost Azerbajdžana i Armenije proglašena je 28. svibnja 1918. Dana 29. svibnja na sastanku Muslimanskog nacionalnog vijeća donesena je odluka da se Erevan prepusti Armeniji kao političko središte [7]. Teritorij novoosnovane Republike Armenije, koji se nalazio u dijelu Erevanske gubernije iznosio je oko 10.000 četvornih kilometara [8]. Nesporeni teritorij Azerbajdžanske Narodne Republike u tom je razdoblju iznosio 97.297,67 četvornih kilometara [9].

Nakon povlačenja turskih snaga s Južnog Kavkaza prema primirju iz Mudrosa sklopljenom 30. listopada

1918., Armenci su nastavili s masovnim ubojstvima i pljačkanjem Azerbajdžanaca na području Erevanske gubernije sve do uspostave sovjetske vlasti u Armeniji. Samo je 12.000 Azerbajdžanaca ostalo u Armenskoj SSR u studenom 1920., u usporedbi s 373.582 Azerbajdžanca registriranih u Erevanskoj guberniji 1916. [10]. Godine 1922. 130.000 Azerbajdžanaca uspjelo se vratiti kući.

SSSR je na kraju Drugog svjetskog rata iznio teritorijalne zahtjeve protiv Turske. J. Staljin nastojao je obnoviti granice Rusije i Turske iz 1914., čime bi se pokrajine Kars i Ardahan ponovno odvojile od Turske pod izgovorom da su Turska i Njemačka njihovi saveznici.

Teritorijalni zahtjevi Armenaca protiv Turske preklapali su se sa sovjetskim planovima za napad. No, u prvi plan izbilo je pitanje naseljavanja stanovništva na ciljane turska područja. Razvijen je plan za rješavanje problema preseljavanjem Armenaca iz inozemstva na teritorij Armenije. Prema planu, trebalo je isprazniti brojna naseljena sela kako bi se tamo naselili Armenci. Stoga je donesena odluka da se lokalni azerbajdžanski stanovnici presele u Azerbajdžan sa svoje povijesne zemlje. Dana 23. prosinca 1947., Vijeće ministara SSSR-a donijelo je odluku „O preseljenju kolhoznika i drugog azerbajdžanskog stanovništva u Kursko-araksku nizinu Azerbajdžanske SSR iz Armenske SSR“. Odluka je predviđala preseljenje 100.000 Azerbajdžanaca iz 22 regije Armenije. Prema prvom članku odluke, 1948. godine trebalo je preseliti

Azerbajdžanske izbjeglice deportirane iz bivšeg armenskog SSR-a 1987.-1991. god.

10.000 ljudi, 1949. godine 40.000 te 1950. godine 50.000 [11]. Provedba donesenih represivnih mjera totalitarnog sovjetskog režima bila je obilježena nasiljem. Oko 100.000 Azerbajdžanaca protjerano je iz svojih povijesnih domova smještenih u više od 200 stambenih područja u 24 regije i gradu Erevan [12].

Odluka sovjetske vlade da preseli Azerbajdžance omogućila je armenskom vodstvu da deportacijom ljudi iz njihovih domova istovremeno izbriše s karte većinu područja naseljenih Azerbajdžancima oko Erevana i duž armenskih granica s Iranom i Turskom.

Čvrsta antiturkijska i antimuslimanska propaganda ponovno je dobila zamah u Armeniji sredinom 1960-ih. Odluka o obilježavanju 50. obljetnice izmišljenog „genocida nad Armencima“ 1965. godine dodatno je potaknula armenski šovinizam. Nakon izbora Mihaila Gorbačova za glavnog tajnika Komunističke partije Sovjetskog Saveza (KPSS) 1985. godine, sastavljen je antiazerbajdžanski plan aneksije pod izlikom prava Armenaca Gorskog Karabaha na samoodređenje. Hejdar Alijev, jedini čovjek koji je mogao spriječiti provedbu antiazerbajdžanskog plana aneksije, smijenjen je iz Političkog biroa Centralnog komiteta Komunističke partije Sovjetskog Saveza (Politbiro) te s mjesta prvog zamjenika predsjednika Vi-

jeća ministara SSSR-a u listopadu 1987. pod pritiskom armenske zajednice.

Tijekom izvanredne sjednice Vijeća narodnih zastupnika autonomne regije Gorski Karabah (NKAR) održane 20. veljače 1988., kojoj su nazočili samo armenski zastupnici, donesena je odluka da se regija odvoji od Azerbajdžana te da se osigura njezino uključivanje u armensku administrativnu teritorijalnu podjelu. Vrhovno vijeće Azerbajdžanske Sovjetske Socijalističke Republike (SSR) odbacilo je ovu protuustavnu mjeru. Nakon toga su armenski nacionalistički čelnici počeli provoditi program „Armenija bez Turaka“ stranke Dashnaksutyun. Nakon skupa održanog u znak prosvjeda protiv nasilja počinjenog nad Azerbajdžancima u Gorskom Karabahu i Armeniji, u Sumgaitu su 27. i 28. veljače 1988. organizirani masovni neredi prema planu Odbora za državnu sigurnost i uz izravno sudjelovanje armenskih ekstremista. Nakon toga je započeo novi val iseljavanja Azerbajdžanaca iz Armenije.

Jurij Pompejev, ruski povjesničar, komentirao je nasilnu deportaciju Azerbajdžanaca iz Armenije u jesen 1988.

„Istjerivali su bespomoćne, nenaoružane Azerbajdžance, koji su obično bili goloruki i nedovoljno odjeveni, iz njihovih domova govoreći ‘Prokleti Turci, bježite iz Armenije!’“, rekao je Pompejev [13].

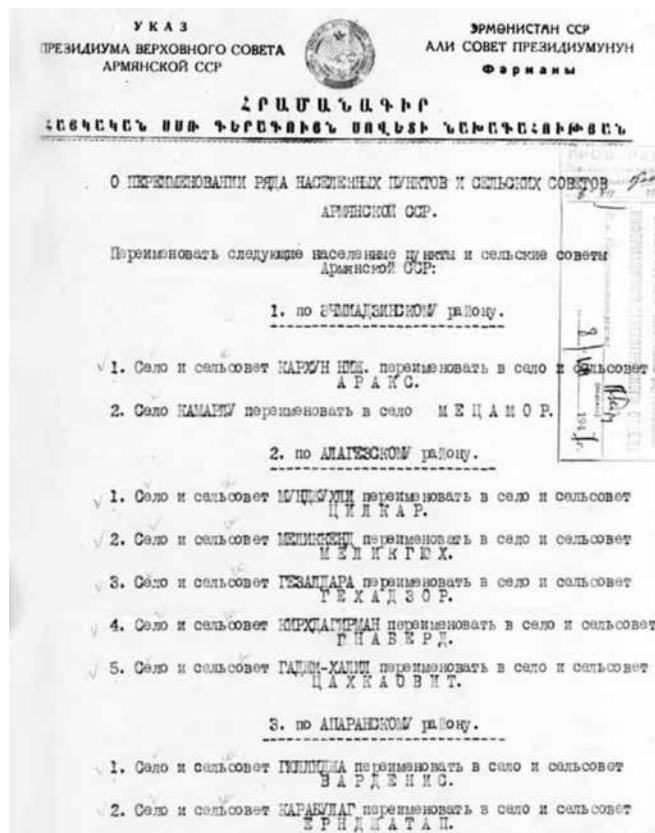
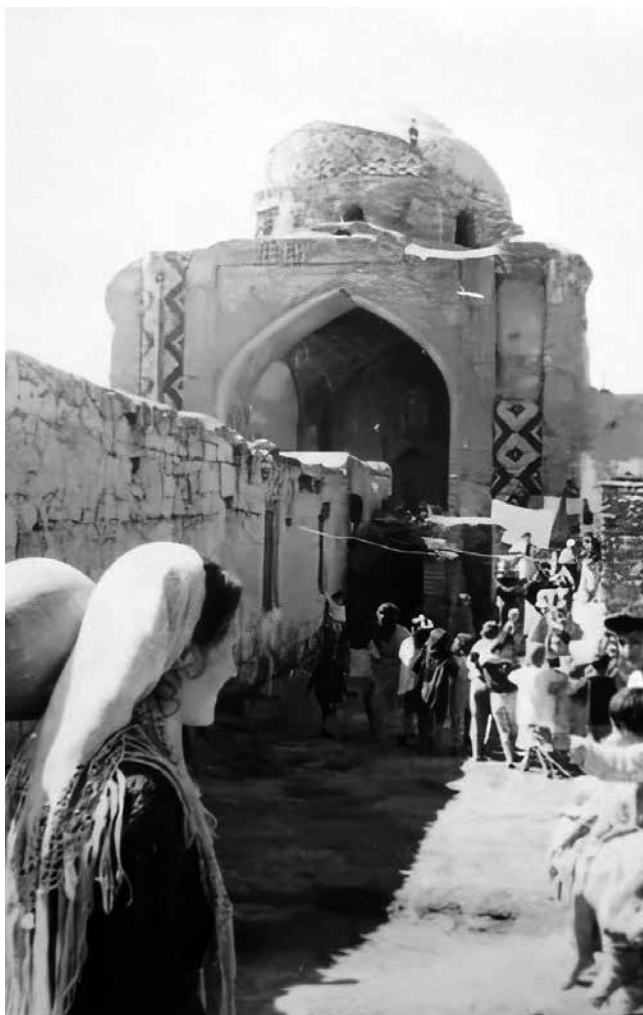
Dana 22. studenog 1988. regionalni upravitelji dobili su upute na izvanrednoj sjednici Vrhovnog vijeća Armenske SSR održanoj bez sudjelovanja azerbajdžanskih zastupnika da završe proces protjerivanja Azerbajdžanaca iz Armenije do 28. studenog.

Kao rezultat potpore Moskve Armencima, 170 potpuno azerbajdžanskih i 94 mješovita naselja ispražnjena su na području današnje Armenije godine 1988.-1989. Nuvadi, posljednje selo naseljeno Azerbajdžancima, smješteno u regiji Megri u Armeniji, na granici s Zange-lanskim rajonom, ispražnjeno je 8. kolovoza 1991.

Ukupno je oko 250.000 Azerbajdžanaca barbarski protjerano iz svojih povijesnih domova smještenih u 22 ruralne regije i šest gradova Armenije kao rezultat zadnje kampanje etničkog čišćenja [14]. Ukupno je 499 napuštenih sela u zapadnom Azerbajdžanu nekoć naseljenih Azerbajdžancima do danas uništeno, a 702 azerbajdžanska zemljopisna naziva promijenjena su u armenske nazive. Armenci trenutno žive u 734 sela u kojima su u prošlosti bili naseljeni Azerbajdžanci.

Više od 2.000 azerbajdžanskih stambenih naselja uklonjeno je s relevantnog popisa na području današnje Armenije u posljednja dva stoljeća različitim sredstvima

Uništena džamija. Armenija, kasne 1980-te

Dekret Predsjedništva Vrhovnog sovjeta Armenskog SSR-a o preimenovanju azerbajdžanskih naziva naselja

poput deportacije, protjerivanja uz upotrebu sile, masakra, spaljivanja i uništavanja sela. Na povijesnim azerbajdžanskim teritorijima uspostavljena je jednonacionalna armenska država.

Nakon porasta armenskog separatizma u Gornjem Karabahu u veljači 1988., armenski čelnici, koji su shvatili da se ovaj teritorij ne može pripojiti Armeniji uz potporu Moskve, isprva su osnovali oružane postrojbe u toj autonomnoj regiji u nastojanju da materijaliziraju svoje teritorijalne zahtjeve.

Armenske oružane snage napale su 20 posto teritorija Republike Azerbajdžan 1991.-1994. Područja okupirana kao rezultat armenske vojne agresije uključivala su grad Khankandi, kao i Kaški, Šušanski, Lačinski, Hodžavendski, Keljbadžarski, Agdamski, Fizulinski, Džebrailjski, Kubatlinski i Zangelanski rajon, zajedno s 13 sela u Tartarskom rajonu, sedam sela u Kazaškom rajonu i jedno selo u Sadaračkom rajonu u Nahičevanu. Više od milijun Azerbajdžanaca postali su izbjeglice i interno raseljene

Azerbajdžanske izbjeglice deportirane iz bivšeg Armenskog SSR-a 1987.-1991.

osobe zbog neutemeljenih armenskih teritorijalnih zahtjeva. Nadalje, 20.000 ljudi je ubijeno, a 50.000 ih je postalo invalidima u vojnim akcijama [15]. Minska skupina OEES-a, zadužena za posredovanje u mirnom rješavanju sukoba, nije uspjela poduzeti bitne korake za rješavanje spora u razdoblju od 28 godina. Armenija je namjerno odugovlačila pregovore kako bi održala status quo u rješavanju sukoba. Armenija je preseljavala armenske obitelji iz drugih zemalja na okupirani azerbajdžanski teritorij, pljačkajući dostupne resurse i nad i pod zemljom. Predsjednik Ilham Alijev strpljivo je vodio razgovore kako bi riješio sukob bez krvoprolića i pregovorima oslobodio azerbajdžansku zemlju. Međutim, Armenija, koja se oslanjala na svoje podupiratelje, nije se htjela povući s okupiranih područja. Armenci su se prepustili euforiji i smatrali se „nepobjedivima“. Armenski ministar obrane David Tonoyan zaprijetio je Azerbajdžanu „novim ratom za nove teritorije“, dok je armenski premijer Nikol Pashinyan ustvrdio da je „Karabah Armenija. Točka“. Međutim, Armenci nisu shvatili da se azerbejdžanski narod nikada neće pomiriti s invazijom na njihovu zemlju. U međuvremenu, azerbajdžanska je vlada vršila sveobuhvatne i krajnje precizne pripreme za oslobađanje teritorija zemlje. Kao odmazdu na armensku provokaciju, azerbajdžanske oružane snage pokrenule su protuofen-

zivu 27. rujna 2020., koja je završila pobjedom Azerbajdžana 44 dana kasnije. Novu stranicu svjetske povijesti ispisao je Drugi rat u Gorskom Karabahu od strane hrabre i pobjedničke vojske Azerbajdžana, koja je među najmoćnijim vojskama svijeta. Time je ponosni azerbejdžanski narod još jednom dokazao svoju nepobjedivost pred međunarodnom zajednicom.

Oslobađanje grada Šuša od armenske okupacije 8. studenog 2020. bilo je odlučujući čimbenik u ratu. Dana 10. studenog armenski premijer potpisao je akt o kapitulaciji. Nakon toga su Agdamski, Lačinski i Keljbadžarski rajon vraćeni svojim zakonitim vlasnicima bez ispaljenog metka. Pobjednička parada održana je u Bakuu. Tijekom događaja prikazana je vojna tehnika armenskih oružanih snaga koja je preuzeta kao trofej. To je značilo velik vojni poraz Armenaca, koji su se više od 100 godina smatrali „nepobjedivim pobjednicima“. To je također predstavljalo poraz cijele armenske zajednice i njenih pristaša.

Azerbajdžanci su više puta iseljavani iz današnje Armenije, koja je povijesni azerbajdžanski teritorij. Azerbajdžanci, koji su trenutno dio Zajednice zapadnog Azerbajdžana, vode borbu za povratak u svoju povijesnu domovinu.

U susretu sa skupinom intelektualaca iz zapadnog Azerbajdžana 24. prosinca 2022., predsjednik Ilham Alijev

Azerbajdžanska izbjeglička obitelj. Armenija, kasne 1980-te

naglasio je važnost organiziranog djelovanja Zajednice zapadnog Azerbajdžana kako za ljude koji potječu iz zapadnog Azerbajdžana, tako i za azerbajdžanski narod općenito. Istovremeno, Zajednica bi trebala imati međunarodnu agendu koja bi bila jednako važna. Ove se činjenice moraju priopćiti svjetskoj zajednici, baš kao što je to učinjeno sa sukobom u Karabahu. Treba organizirati izložbe, prezentacije i međunarodne konferencije. Drugim riječima, treba zatražiti da se poštuju zakonita prava Azerbajdžanaca. To pravo zapisano je u svim međunarodnim konvencijama, rekao je Predsjednik.

Zapadnoazerbajdžanska zajednica radi na osiguranju sigurnog i pravilnog povratka Azerbajdžanaca protjeranih iz današnje Armenije u njihove domove i daljnjem poštivanju njihovih osobnih i kolektivnih prava.

Njihovi naponi u skladu su s pravom osoba na povratak kući navedenim u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima, Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima, Konvenciji o izbjeglicama te drugim važnim međunarodnim dokumentima.

Zajednica Zapadnog Azerbajdžana usvojila je Koncept povratka dana 26. siječnja 2023. Također je uputila apele i armenskoj vladi i međunarodnim organizacijama. Tajništvo Ujedinjenih naroda poslalo je Koncept kao službeni dokument Vijeća sigurnosti UN-a, Opće skupštine i Gospodarskog i socijalnog vijeća.

Azerbajdžanska vlada jamči zaštitu prava armenskih stanovnika koji su gusto naseljeni u multikulturalnoj azerbajdžanskoj regiji Karabah, a koji su građani te zemlje, kao i njihov društveni i kulturni razvoj. Isto tako, Ar-

Sva imovina ove azerbajdžanske obitelji ukradena je. Armenija, kasne 1980-te

menija treba osigurati povratak značajnog broja stanovnika Azerbajdžana koji su deportirani iz svoje povijesne zemlje te im omogućiti sigurne životne uvjete. U tom slučaju bit će poštivano međunarodno humanitarno pravo i ispravljena povijesna nepravda. ✪

Popis literature:

1. Шопен И. Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ее присоединения к Российской империи. СПб., 1852, с. 642
2. Шавров Н.Н. Новая угроза русскому делу в Закавказье: предстоящая распродажа Мугани инородцам. СПб., 1911, с. 63
3. Swietochowski Tadeusz. Russian Azerbaijan, 1905-1920. Cambridge University Press, 1985, p. 41
4. Ermənilərin İrəvan quberniyasında və Zəngəzur qəzasında törətdikləri terror və qırğınlar: 1905-1906. Bakı: Elm və təhsil, 2022, s. 241
5. Государственный архив Азербайджанской Республики (ГААР), фонд 894, список 10, дело 80, лист 49-56
6. ГААР, фонд 970, сп. 1, д. 1, л. 52
7. История армянского народа: с древнейших времен до наших дней. Ереван, 1980
8. Адрес-календарь Азербайджанской Республики на 1920 г. Ч. 1. Баку, 1920
9. Коркодян Завен. Население советской Армении (1831-1931) (на арм. яз.). Ереван, 1932, с. 167
10. Архив политических документов Управления делами Президента Азербайджанской Республики, ф. 1, сп. 222, д. 48, л. 14-17
11. Mustafa Nazim. İrəvan şəhəri. Bakı: Red N Line MMC, 2020, s. 101
12. Помпеев Ю. А. Кровавый омут Карабаха. Баку: Азербайджан, 1992
13. Arzumanlı Vaqif, Mustafa Nazim. Tarixin qara səhifələri. Deportasiya. Soyqırım. Qaçqınlıq. Bakı: Qartal, 1998, s. 126-127
14. Qarabağ Azərbaycanlıdır! Bakı: PoliArt, 2021, s. 8